

Валянцін Смаль

Брэст

Паэтычна-экзістэнцыйны свет Ніны Мацяш

Дысгармонія чалавечага існавання спрадвеку спараджала патрэбу не толькі патлумачыць сэнс уласнага быцця, але і імкненне пераадолець унутраны разрыў, пакутнасць прагі абсалюту, гармоніі, што, на думку філосафаў, магло б вярнуць страчаную душэўную раўнавагу праз адзінства асобы з прыродай, сусветам. З часоў біблейнага Эклізіяста і эліністычнай літаратуры матывы экзістэнцыйных пошукаў трывала ўвайшлі ў творчы набытак мастакоў слова. Экзістэнцыйным адчуваннем марнасці і трагедыі быцця жылі героі Дантэ і Гётэ, Баратынскага і Лермантава, Цютчава і Некрасава... В. І. Ганчароў слушна адзначае, што *экзістэнцыялісты XX ст. толькі сканцэнтравалі свае думкі на тых праблемах жыцця і смерці, адзіноты і роспачы, абсурду і дысгармоніі, якія ў той ці іншай меры заўсёды былі ў полі зроку пісьменнікаў мінулых стагоддзяў*¹. Лёсы Багушэвіча і Лучыны, Гаруна і Сваяка, як і многіх іншых нацыянальных літаратараў, прадвызначылі іх творчы акцэнт на адлюстраванні чалавечай экзістэнцыі ва ўмовах аблажнага маральна-духоўнага крызісу сучаснай тэхнагеннай цывілізацыі.

Заўважым, калі заходнееўрапейскія пісьменнікі-экзістэнцыялісты (Гамсун, Сартр, Камю) для выяўлення сваіх ідэй звярталіся да фантазіі, надуманай рэальнасці, то нацыянальныя мастакі драматычнага лёсу (Жыдоўская, Лучына, Арахоўскі, Прыступа, Скараходава, Ма-

¹ В. И. Гончаров, *Экзистенциальные мотивы в классической литературе*, Мінск 1999, с. 4.

цяш і інш.) у большасці сваёй самі перажылі падзеі, якія ў экзістэнцыйнай філасофіі атрымалі назву “памежнай сітуацыі”. У пэўным сэнсе гэта прадвызначыла скіраванасць беларускіх пісьменнікаў на ўзнаўленне трагічных рэалій асабістага жыцця, адлюстраванне драматычных старонак мінулага народа.

Зрэшты і самую гісторыю беларускай нацыі справядліва разглядаць своеасаблівым увасабленнем суцэльнага ланцуга крызісных сітуацый, пераадолювачы якія народ стварыў сваю адметную ментальнасць, традыцыю, свае філасофскія канцэпцыі, што трансфармавалі пачуцці тугі, адзіноты, неспазнанасці сэнсажыццёвай рэальнасці ў цэнтральныя катэгорыі нацыянальнай экзістэнцыйнай парадыгмы. Менавіта з крыніц нацыянальна-беларускай і краёвай ментальнасці, нацыянальнай культурнай традыцыі, а не з філасофскіх трактатаў ішлі экзістэнцыйныя спасціжэнні К. Чорнага, У. Дубоўкі, Я. Пушчы, Я. Брыля, С. Грахоўскага, Е. Лось, Р. Барадуліна, М. Купрэева, Н. Мацяш як пратэст паэтаў супраць абсурду быцця, рэальнасці, якая перакрэслівала чалавека ў яго асобнай унікальнасці. У беларускай паэзіі склалася своеасаблівая традыцыя акцэнтаваць увагу найперш на драматычным аспекце чалавечай экзістэнцыі, на пачуццях самоты, смутку і трывогі.

Своеасаблівай часцінкай мацерыка беларускага тыпу экзістэнцыявання з’яўляецца паэзія Н. Мацяш. Дамінантай паэтычнага радка пісьменніцы ў ранні перыяд творчасці выступалі імкненне выбаўлення з аблады распачы, прага жыццесцвярджальнасці: *І гэтак хораша на сэрцы, // І я сама цвіту, цвіту, // І маладую песню вецер // Зрывае з вуснаў на хадзі*². Пры гэтым юнацкі максіmalізм, наіўная няўрымслівасць, якія часам прыводзілі да пэўнай трафарэтнасці вобразных асацыяцый, стэрэатыпнасці моўна-стылявой арганізацыі тэксту, сведчылі не столькі пра “вучнёўства” Н. Мацяш, колькі пра яе імкненне дыстанцавацца ад віхурных акалічнасцей жыцця ў сваім мастацкім свеце. Пэўным чынам гэты працэс унутранага *самазахавання* асобы ў ілюзіях светагармоніі спрабаваў патлумачыць А. Эйнштэйн у фундаментальнай працы “Уплыў Максвэла на развіццё ўяўленняў аб фізічнай рэальнасці”:

Чалавек імкнецца нейкім адэкватным спосабам стварыць сабе простую і зразумелую карціну свету для таго, каб адарвацца ад свету адчуванняў, каб часткова замяніць гэты свет уяўнай карцінай. Гэтым займаецца мастак, паэт, філосаф, кожны па-свойму. На гэтую карціну і яе

² Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*. Вершы і паэмы, Мінск 1993, с. 24. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаюцца старонка і літара П.

афармленне чалавек пераносіць цэнтр цяжару свайго духоўнага жыцця, каб у ёй атрымаць пакой і ўпэўненасць, якія ён не можа знайсці ў надзвычай шчыльным галавакружным кругазвароце ўласнага жыцця³.

Заканамерная ў гэтым плане і паэтызацыя паэтэсай прыроды і сваіх узаемастасункаў, у якой раскрыліся сапраўдныя каларытнасць, нязмушанасць, прачулая асабовасць гучання вершаў. Дамінантным для гэтых твораў было ўжо падкрэсленае трагедыйнае ўспрыманне Н. Мацяш быцця асобы ў Сусвеце і найперш з-за страты адчування свету як Света-Будовы, як Космасу. Сусвет і яго кампаненты, у прыватнасці, прыроднае наваколле, бачыліся лірычнай гераіні з яе душэўнай далікатнасцю, пяшчотнасцю, трапяткой прыродай, імкненнем пераадолець пачуццё адзіноты як нешта таямнічае, невычэрпнае, агромністае, стыхійна-хаатычнае, што не падуладна людскай волі. Адсюль і характэрныя ў ранніх вершах Н. Мацяш карціны сусветнай дысгармоніі: “сляпы лівень”, “здранцвелая хата”, “ламаняя бліскавіцы” (П, 22), “выдажджаны ўзмежак” (П, 25), “выцвілыя дарогі”, “схмараны дзень” (П, 26), “скалелая асока” (П, 30), “волкае паднябессе” (П, 22), “смольны морак” (П, 35) і інш. І тым не менш чалавек разглядаўся аўтаркай не як пяшчотка, а цэлы свет – са сваёй воляй да жыцця і тварэння, імкненнем дыялогу.

У ранні перыяд творчасці Н. Мацяш пачала асэнсоўваць экзистэнцыйную сітуацыю наканаванасці з яе адчуваннем трагізму асабістага лёсу, жыццёвай пустэчы і хваляванняў, якія пазней сталі дамінантнай рысай яе светапазнання. Пакутлівасць пошукаў свайго духоўнага апірышча, унутранай суладнасці ў аўтаркі спараджалі працяглы час своеасаблівы сублимат дысгармоніі, які найбольш выразна выявіўся ў апісаннях прыроднай стыхіі: *Ліхаманіла шыбы ў вокнах, // Дробна дзверы, як зубы, ляскалі, // Ні зямлі, ні неба. Навокал // Снег ды бура, як над Аляскай*⁴. Лірычная гераіня Н. Мацяш хоць і застаецца толькі пасіўным сузіральнікам наваколля, аднак межы яе духоўнага свету і космасу прыроды як бы “размытыя”. Ствараючы пры дапамозе экспрэсіўнай тропікі (“мяцеліцца”, “наляцелі”, “ліхаманіла”, “ляскала”, “стагналі”, “прадраўся” і інш.) змрочныя малюнкi прыроды, паэтэса акцэнтавала ўвагу найперш на непасрэднай сулучнасці настрою

³ А. Эйнштейн, *Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности*. Собр. науч. Трудов: В 4-х т., Москва 1967, т. 2, с. 136.

⁴ Н. Мацяш, *Душою з неба гаварыць*: Выбраная лірыка, Мінск 1999, с. 287. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаюцца старонка і літарка Д.

лірычнай гераіні з акаляючым быццём, якое падавалася ў рамантычна-метафарычным ракурсе (мяцеліца – “вал дзевяты”, хата – “Богам забыты востраў” і г.д.). Першакаштоўнасным для паэтэсы выступала імкненне паяднаць гарманічнае з рамантычным, сусвет рэальнага і экзістэнцыйнага быцця.

Рамантычна-прывідлівы, казачны свет паэзіі Н. Мацяш 60-х гадоў выяўляе пачуцці неўтаймаванасці лірычнай гераіні, адчуванне нязвыкласці, нечаканасці: *А мне – утульна, нечакана хораша, // Прыціхшы слухаць буру і сябе, // Ступаць за думкай без шчымлівай горычы, // Як аратай за плугам пры сяўбе* (Д, 13). Эпітэты “трывожнае”, “шчымлівая”, “зрадлівая”, “дрыжачыя”, “знявераны”, “стомлены”, “надломлены”, “кволы” ў вершы “Агонь у начы” адлюстроўваюць адпаведны свет душы лірычнай гераіні, якая сваім трапяткім душэўным арганам здольная адчуць як велічную гармонію духа, так і ніспадзенне экзістэнцыі ў сумятлівай абыдзеннасці жыцця. І рэзанансным люстрам служыць тут заўсёды прырода: *Няма святла, // Відаць, абрыў на лініі – // Вятрыска круціць, нібы ашалеў. // Прыклала ноч свае далоні сінія // Да шыб, дрыжачых пад гундосы спеў* (Д, 13). Рэальна-зрокавыя малюнкi ў паэтычным радку Н. Мацяш узнікаюцца да рамантычных вобразаў Сонца, Ветра, Святла, Неба, Каменя, Ночы і інш. Ключавым у паэтычным свеце Н. Мацяш з’яўляецца вобраз Надзеі. Надзея нараджаецца найперш пошукам душэўнага апірышча ў спагадзе сяброў: *Шыбуй сюды, знявераны і стомлены! // Тут рук сяброўскіх шчырае цяпло* (Д, 13). Сродкамі сінтаксічнай выразнасці: недагаворанасцю, паўторами, клічнымі зваротамі, антытэзай (“сонечная смуга”, “палахлівая радасць” і інш.) – аўтарка перадае ўнутраную трывогу і летуценні лірычнай гераіні, якая ўласнае жыццё ўяўляе своеасаблівым шляхам са шматлікімі перашкодамі: *І падаюць пад ногі вёрсты. // Ідзём праз лёс, нібы праз лес, // Наперарэз, наперарэз // Вялікай, палахлівай радасці!* (Д, 23).

У душы лірычнай гераіні жыве перакананне, што жыццёвыя цяжкасці, няўпэўненасць у будучым з’яўляюцца неад’емнай часткай чалавечага існавання: *Па жыцці не прайсці, // Каб не звездаць бяды* (Д, 63). Культ пакорлівай пакуты – адметная рыса творчага самавыяўлення Н. Мацяш. А. Швейцэр падобную пакору лёсу ва ўмовах залежнасці ад сусветных падзей тлумачыў імкненнем асобы ўсталяваць духоўную сувязь са светам: *Дасягненне ўнутранай свабоды сведчыць, што чалавек знаходзіць у сабе сілы ўспрымаць усе варункі лёсу такім чынам, што яны дапамагаюць яму стаць больш глыбокай і духоўнай асобай, ачысціцца, дапамагаюць захаваць у душы супакой*

*i mir*⁵. Менавіта такім шляхам ішла аўтарка першай сваёй паэтычнай кнігі “Агонь” да жыццёвага пазітывізму, жыццесцвярджальнасці. Ва ўмовах бясконцых выпрабаванняў жорсткага лёсу, якія бачыліся лірычнай гераіні Н. Мацяш як збег абсурдных сітуацый, а *расчараванне – як абвал* (Д, 26), зыходна прадвызначаны жыццём, яна адчувала здольнасць знайсці ў сабе зерне духоўнай сілы, каб не кінуцца ў абсалютную роспач і знявер’е: *Пазбіраю ў жменю смутку зёрны, // І ў цыганкі добрай на вачах // Аднясу, шпурну на дно азёрнае // Свой былы і будучы адчай* (Д, 24). Падобную прыроду пошукаў духоўнага самаўдасканалення праз стан драматычнага экзистэнцыявання слухна тлумачыў Ф. Шлегель:

Сум у яго першаснай форме – гэта нявызначанае, пастаяннае імкненне, нявызначаная дзейнасць, што разыходзіцца ва ўсе бакі і ва ўсіх накірунках, нявызначаная цяга, якая скіравана не на канкрэтны прадмет, аднак мае бяскончую мэту да нявызначанага духоўнага развіцця і фарміравання, да бязмежнай паўнаты духоўнай дасканаласці і завершанасці⁶.

У 70-я гады лірычная гераіня Н. Мацяш яшчэ з большым драматызмам паглыбляецца ва ўласную экзистэнцыю. Яна вастрэй адчула няўпэўненасць у рэалізацыі сваіх жыццёвых памкненняў, недасяжнасць суцэльнай дасканаласці і гарманічнасці людскіх узаемастасункаў. Жыццёвы вопыт прыводзіў яе да высновы, што “ўнутраная непадуладнасць” – вынік кінутасці асобы ў свет ужо існуючых магчымасцяў і абставін. Такая няўпэўненасць спараджала ў сэрцы лірычнай гераіні адносіны да жыццёвых злыбедаў як да кону, што гартуе і ўдасканалвае дух чалавека на шляху да існага: *Ці скажу, што жыццё – не ўдалося, // Што была неспагаднаю доля, // Бо ўплятала куколь у калоссе, // Град і засуху слала на поле? // Як бы склаўся мой лёс, каб не знала // То празрыстай, то душной маркоты // Па ўсім тым, што мяне абмінала, // Што не прыйдзе ні заўтра, ні потым?* (Д, 44). У 70-я гады ў мастацкім свеце Н. Мацяш з’яўляюцца лейтматывы сцвярджэння жыцця як пераадолення, гатоўнасці да пастаяннага самаахвяравання (*Даецца толькі тым жывучасць, // Хто годны ў муках сцвердзіць сваё я*⁷). Лірычная гераіня верша “Ці скажу...” прыходзіць да ўсведамлення сэнсу ўласнага жыцця ў тым, каб быць залежнай ад іншых, быць некаму патрэбнай. Адным са шляхоў

⁵ А. Швейцер, *Этика благовения перед жизнью*, “Идеал” 1994, № 5, с. 9.

⁶ Ф. Шлегель, *Эстетика. Философия. Критика*: В 2-х т., Москва 1983, т. 1, с. 184.

⁷ Н. Мацяш, *Паворот на лета*: Вершы, паэмы, Мінск, 1986, с. 19.

адолення асабістых душэўных пакут лірычная асоба Н. Мацяш бачыць у паратаванні працай (“Цуд не бывае нечаканы..”, “Твайго палону прагну я...” і інш.): *Твайго палону прагну я – // Не пакідай мяне, работа. // Хай дышае у твар спякотай // Ралля суровая твая. // Адно на ёй, адно на ёй // Каласаваць таму спакою, // Што непастойнасцю сваёй // Знявечаную памяць гоіць* (Д, 16).

Спецыфіка паэтычнай мадэлі свету Н. Мацяш у тым, што ўжо ў пачатковы перыяд творчасці выразна прасочваецца скразное эвалюцыйнае паглыбленне яе лірычнага “я”. У ранніх творах аўтарка сцвярджала пакуль што індывідуальны характар душэўна-эмацыйных узрушэнняў чалавека, была пераканана ў тым, што *ў кожнага свой смех і свае слёзы*⁸, а яе ўнутраны песімізм – гэта *шчаслівая туга*⁹. Такая абвостраная экзістэнцыйная напоўненасць эмацыйнага цэнтру паэзіі Н. Мацяш фарміравалася яе ўласным унікальным лёсавым шляхам, які прыводзіў лірычную гераіню да гатоўнасці пераадольваць няшчасці, боль і скруху, па-філасофску мудра пераасэнсоўваць жыццёвы мініор, па-асабліваму ўсцешвацца магчымасці паўнаватарскага сцвярджэння ў нялёгкіх выпрабаваннях: *Так, толькі гэтак быць павінна: // Адночы спрагнуць трох дарог // І выбраць тую пуцявіну, // Дзе згубай грозіць кожны крок, // Каб – усміхнуцца пераможна!*¹⁰

Свет, ва ўяўленні аўтаркі, на гэтым этапе яе экзістэнцыйных спасціжэнняў жыцця – нярэдка адстароненая пустэча, вакуум, не здольны не толькі зразумець, суадчуць трагедыю гераіні, але які нават існуе ў іншым з Чалавекам вымярэнні. Самой прыродай, даводзіць аўтарка, наканавана душэўная неўтаймаванасць, адчай і разгубленасць: *Ды як набыць бястрашнай сілы // Без горычы, без наракання // Сысці ў нябыт, а што любіла – // Пакінуць тут усё дазвання, // Калі ў надзеінка не свеціць..* (Д, 353).

Ж.-П. Сартрам некалі быў кінуты пастулат: *Чалавек – гэта будучыня чалавека*¹¹, які тлумачыўся аўтарам як асуджанасць асобы ў стане “закінутасці”, адзіноты на пошук падтрымкі толькі ўласных сіл, на выдуманне становішча вобраза свайго “я”. Так і лірычная гераіня верша “Рака” непакоіцца недасяжнасцю сваіх мараў: *Што мінулася, не шкада, // Што мінулася – бласлаўляю. // Нават страты*

⁸ Н. Мацяш, *Паварот на лета*: Вершы, паэмы, с. 27.

⁹ Там сама, с. 24.

¹⁰ Тамсама, с. 19.

¹¹ Ж.-П. Сартр, *Экзістэнціалізм – это гуманизм*, (в:) *Сумерки богов*. Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева: Перевод, Москва 1990, с. 328.

і нават боль // Светлай нотай маёй адзначу, // А над тым, што ніколі са мной // Не адбудзецца – плачу, плачу... (Д, 300). Ва ўмовах, калі ўласны лёс бяссільны сам зыначыць (Д, 262), Н. Мацяш прыходзіць да высновы, што пакуты – жыццёвы кон, а прыманне ёю ўласнага трагічнага лёсу змяняецца своеасаблівым подзвігам пакутніцтва: *Я ўдзячна нялёгкаму лёсу: // Я рада, што мне сумаваць, // Што мне захлынацца тугою, // Нязбытнай ні ўдзень, ні ўначы // (Якое наветра тугое...)* (Д, 93).

З цягам часу пакутлівыя пошукі разумення лірычным “я” Н. Мацяш жыцця ва ўсіх яго праявах адухоўленага Боскім дыханнем, як вышэйшай каштоўнасці, і пашырэнне ў свеце гэтага ўяўлення межаў мікракосмаса асобнага чалавека да касмічных маштабаў прыводзіла яе гераіню да заканамернага выніку – абвостранага адчування сваёй грахоўнай правіннасці, што спараджала душэўны крызіс, пераадоляючы які паэтычная асоба ўнутрана ўзвышаецца праз свядомы выбар найцяжэйшых жыццёвых варункаў і атрымлівае магчымасць адшукаць універсальную гармонію і духоўную чысціню жыцця: *Мой Божа, накрыўдзі бялітасна!.. // Зернейку трэба загінуць у чорнай раллі. // Каб выжыць...* (Д, 134). Спазнанне асабістага лёсу выклікала ў яе экзистэнцыйнае адчуванне духоўнай еднасці з іншымі асобамі, жыццё якіх таксама апынулася пад цяжарам неадольнай трагедыі: *Нас абмінае радасць палахліва. // Усе ж плачы сыходзяцца да нас: // Відаць, зашмат на свеце нешчаслівых...* (Д, 22). А. Шапэнгаўэр падобнае духоўнае адоленне жыццёвых нягод праз агульнапакутнасць тлумачыў тым, што *ўсталяваць сувязь з іншымі людзьмі чалавек здольны адзіна, калі гэтых асоб яднаюць пакуты, якія дазваляюць абстрагавацца, адцягваць увагу ад уласнага трагічнага ўсведамлення абсурду*¹².

У 70-я гады трагічны пафас выразна пераважае над светлымі фарбамі ў светаўспрыяцці лірычнай гераіні Н. Мацяш. Аднак, нават пры вострым адчуванні душэўнага болю, паэтычную асобу зборнікаў “Удзячнасць”, “Ралля суровая”, “Прыручэнне вясны” не пакідае вера ў магчымасць экзистэнцыйнага выбару, які набліжае супрацьлеглы полюс чалавечай дабыні, душэўнай красы. Лірычная гераіня вельмі тонка рэагуе на цеплыню нават самых імгненых шчырых адносінаў да сябе, і пераканана ў неабходнасці адорваць іншых сваім душэўным цяплом (*Чалавек адно датуль шчаслівы, // Покуль сам умее шчасце даць* (Д, 339)). Усведамленне паэтэсай уласнага лёсу як своеасаблівага

¹² Гл: Е. Коссака, *Экзистенціалізм в філосафіи и літэратуре*, Москва 1980, с. 67.

кону пакутаў і самотнасці сужываецца ў яе з разуменнем неабходнасці пошукаў выбаўлення праз узаемастасункі з акаляючым светам, людзьмі: *Лёс мой, // лёс мой – цяжкі колас, // часам – цяжкі камень... // Мне люляць цябе да скону // квольмі рукамі. // Мне з табою // быць сам-насам // і несці на лодзі // то ў кароне промняў ясных // ды ў пчаліным гудзе, // то шукаць табе ратунку // ад наваль чорнай* (Д, 46). Мастацкі свет Н. Мацяш паўстае ў падкрэслена дуалістычным бачанні, у ім спалучаны полюс суму і веры, полюс незваротнасці, матэрыяльна субстантываванае паняцце лёсу з магчымасцю асобы актыўна ўплываць на яго.

У пачатку 80-х гадоў песімізм становіцца адной з духоўных канстант Н. Мацяш. З'яву пакутніцтва і адзіноты аўтарка пачынае разглядаць як абсурдную сітуацыю, сумежжа пазітыву і негатыву, выбаўленне з якога – акт ірацыянальна і яшчэ больш пакутлівы. З гэтага адчування безвыходнасці, трагізму нараджаецца ўласная жыццёвая пазіцыя: *Чым больш пакут, тым болей сіл трываць* (Д, 188), што раскрываецца паэтэсай праз экзістэнцыйны матыў агіды да сябе, усведамленне недасканаласці сваёй Прыроды, імкненне якой да зямнога быцця (як вынік – адчуванне “змарнаваных дзён”, “пустой дарогі”, “зямлі пустыннай, нямой”...) перашкаджае рэалізацыі жыццёвых мар і спадзяванняў: *І чым болей марнуецца дзён // У пустой, адзінокай дарозе, // У зямозе // Усё той жа працяг ёй відзён* (Д, 140).

Культ скарэння перад неадольнасцю абставін характэрны ўсяму пакаленню літаратараў-сямідзесятнікаў, у творах якіх асоба як бы растваралася, спрабавала наблізіцца да магутных таямніц свету, пакланялася мудрасці жыцця, прымала на сябе ўсе бядоты і смутак. Глыбіні жыцця спасцігаюцца не разумовым наскокам, а пранікненнем, пакорай, далучэннем... Толькі пакорлівая душа здольная прынесці ў свет дабро і прыгажосць, навучыўшыся ім у самога сябе. Гэты матыў трагічнай экзістэнцыі ў Н. Мацяш эвалюцыйны: ад яшчэ па-юнацку максімалісцкага імкнення пазбавіцца журботна-элегічнага настрою ў 70-я гады лірычнае “я” паэтэсы прыходзіць у наступнае дзесяцігоддзе да канстатацыі адчування асаблівай энергіі скіраванасці да аптымізму (“На быстрыні”, “Пяты сезон”, “Вызваленне” і інш.), у выніку чаго ў падобных вершах узнікалі архетыповыя лейтматывы шляху, пошуку: *Яшчэ цягну ярмо тугі // І неразважаных сумненняў, // Ды ўжо мне шлях той дарогі, // Дзе ў кроў саб'юся аб каменьне* (Д, 114).

Неадольная туга, усведамленне асабістай “пакінутасці” спараджае ў лірычнай герані зборнікаў “Поўны келіх” і “Жнівень” адчуванне недасканаласці ўсяго Сусвету: *нікчэмны свет, аблудны свет // Агідзеў*

да ванітавання (Д, 444). Лірычная герайня задавалася пытаннем: ці з'яўляецца выпадковасцю акт уласнага нараджэння, непазбежнасцю адзіноцтва і пакутніцтва людзей: *Адно табе // Даводзіцца брысці ледавікамі гора?... // Няўжо нікога больш, // Адно цябе // Пякельная тут мучыць смага... // Няўжо адзіна ты // У знемагальным пошуку сцяжыны, // Якая вывела б з сіроцтва?... (Д, 369)* У паэзіі Н. Мацяш 80-х гадоў матывы тугі, безвыходнасці, безабароннасці загучалі яшчэ з большай сілай, аднак з'явілася і новае для паэткі імкненне ўласную драму пераадолець праз зліццё з болем сусвету.

Роздум лірычнай герайні Н. Мацяш аб трансцэндэнтным сэнсе ўласнага існавання выяўляе не толькі стан яе прыгнечанасці і скрухі, але і вялікую ўнутраную сілу, якая выклікае духоўнае гарэнне, пачуццё страху: *Разглядваеш паныла лямец дзён, // Адпушчаных на песню – // Змарнаваных // На тло бясконцых вымаганняў быту, – // Самапавагі, песні той жадзён, // Разглядваеш бяздарны лямец дзён, // Аж моташина ад затхлай поўсці... (Д, 34)* У такой драматычна напружанай сітуацыі страху, страты асабістых душэўных апор, на мяжы ўласнай трагедычнай зломнасці (“Страх”, “Калі б замовіла свой страх”, “Жыццё – як казка”) лірычная герайня Н. Мацяш не губляе канчаткова спадзявання на свой душэўны спакой і ўзаемнае каханне, глыбокай веры ў эстэтычную дасканаласць, высокую маральна-этычную напоўненасць чалавечай прыроды і свету ў цэлым: *А свет гэткаі гошчы і вабны найкола, // Да шчэму жаданы для кожнай істоты!.. // Калі не руку, падавай мне хоць голас – // З-за рэчкі, з-за гаю, з-за нашай маркоты... (Д, 186)*

Паэтэса-пакутніца адваргала ўплыў соцыума на развіццё чалавека, ёй была блізкай экзістэнцыйная ідэя самафарміравання асобы ўласнай дзейнасцю, учынкамі, нястомнай працай. Лірычная герайня Н. Мацяш сцвярджала, што быццё спасцігаецца чалавекам не апасродкавана, не ў працэсе мыслення, а толькі непасрэдна, праз яго асобнае існаванне, праз экзістэнцыю як цэнтральнае ядро канкрэтнай непаўторнай асобы. Толькі ў стварэнні і экзістэнцыяванні свайго “эго” паэтычная асоба Н. Мацяш у выніку ўласнага памежнага выпрабоўнага вопыту на адно з першых месцаў ставіць пачуццё суперажывання. Душэўны боль за людства, гатоўнасць пакутаваць і “падзяляць” жыццёвы цяжар, прымаць “шчымлівы лёс” гучыць у многіх радках паэтэсы: *Крычы, мой лёс, пячы, шчымі, // Каб модзі ў шматмільярдным стане // Нарэшце зваліся модзьмі! (Д, 427).*

У 80-я гады выявілася асаблівасць метафізічнага ўвасаблення Н. Мацяш катэгорыі часу, на якое ўплываў экзістэнцыйна-драматыч-

ны характар яе паэтычнага светабачання. Жыццё ў яе ўяўленні – спалучэнне імгненнасці і вечнасці. Матыў імгнення як канцэнтрацыі абсурду, выразна выказаны ў творах Гётэ, Лермантава, Цютчава, становіцца ў Н. Мацяш знакам трагедыі (“Нам вечна часу не хапае”, “Прыцяжэнне часу”, “Час – рахманы, бястрасны, натурысты дзед...” і інш.). Чалавек, на думку аўтаркі, знаходзіцца пад “ценню ЧАСУ”, безабаронны перад яго плынню, што спараджае новыя адчуванні невядомасці і трагізму: *Умее Час, вялікі дабрадзей, // З канвы нічога не пусціць на глум. // Мая пара спяванак, мук, надзей // Перарасла ў пару маўклівых дум* (Д, 177). Стан “маўклівых дум” – усведамленне сваёй адзіноты, адсутнасці сумоўцы, якое пераходзіць у спрэчку са светам, няздольным выбавіць Чалавека з аблады смутку і трывогі. Своеасабліваць выяўлення ў 80-я гады гэтага ключавага экзістэнцыйнага матыву Н. Мацяш у тым, што адзінота для паэтычнай асобы – ужо не толькі суб’ектыўнае перажыванне, але і знешні стан: *А-ні-чо-га... Ціха і пуста* (Д, 157). Вобразы “нямога свету”, “нямой зямлі”, “нямых дзён”, як называе іх паэтка, становяцца ў гэты час тыповымі ў яе творчасці і сімвалізуюць адчужанасць лірычнай гераіні ад Сусвету: *Як тайны вырыс Космасу, // Маячыць // Светлая постаць – // ЧАСУ пільны чень. // Ляжыць зямля пустынная, нямая* (Д, 337).

Пошукі духоўнага ацалення, адолення жыццёвай трагедыі прыводзілі аўтарку да думкі пра неабходнасць маральнага аздараўлення, удасканалення, паратавання асобы шляхам пакаяння і спасціжэння духаўздымнай моцы любові: *Укрый мяне, лобой мая, // Хоць позіркам замілаваным, // Каб зноў табой паратаваная, // Жыццё як ёсць прымала я* (Д, 444). Вобразам-лейтматывам, сімвалізуючым прагу гармоніі, святла, узвышэння, з’яўляецца ў творах Н. Мацяш гэтага перыяду вобраз неба. Але пакуль што гэта адчуванне “нябеснай недасяжнасці”, бессэнсоўнасці жыцця, пошук духоўнага апірышча ў каханні трансфармавалася ў вобраз тупіка: *Б’ешся, б’ешся, як сляпая птаха. // То аб неба, то аб камяні, // А каханне ж – радасць, а не плаха. // Я не зычыў плазі. // Адпачні... // Нават слёз няма, адно здранцвенне... // Неба... Тупікі... Каменне!..* (Д, 138). Адваротнае вяртанне са свету сваіх надзей у акаляючую нудоту для лірычнай гераіні Н. Мацяш, падобна “філасофіі суму” М. Хайдэгера, з’яўляецца нараджэннем наноў, пераадоўваннем душэўнага крызісу, бо вяртае асобе адчуванне супрычаснасці з рэальным быццём: *Пасля цяжкіх, бялітасных агледзін // Пачуццяў, што пакутай параслі, // Вярнуся ў час, які мне шчэ адведзен // На гэтай пакрываўленай Зямлі* (Д, 32). Часовы спачын душы, выбаўленне духу з палону “ненасытнага нябыту” паэтычная асо-

ба знаходзіць у трансэндэнтным акце ўласнай творчасці: *Журавінкай ірдзее пэўнасць: // Застаецца на нас – напейным // Лёжкім клёнікам – цень радка. // Пад яго жыццяноснай галінкай // Пасвятлее хоць на краплінку // Сэрцу, бедамі спаласаванаму, // Неўміручаму – // Закаханаму* (Д, 47).

На мяжы 70–80-х гадоў у творчасці Н. Мацяш з’явіліся экзистэнцыйныя матывы смерці (“Ведаем, жывём занадта мала...”, “Мелодыйка”, “Назаўжды” і інш.). Апынуўшыся ў вакууме непаразумення, востра адчуваючы абсурд быцця, аўтарка асэнсоўвае ідэю смерці як этапа на шляху бясконцага пошуку неспазнанай існасці, як моманту падрахункаў сваіх жыццёвых наробкаў перад актамі адыходу ў “вечную цёмнаць”: *Памру – забудуць хутка. Не змагла // Тут вартага зрабіць я нічога* (Д, 28). Разуменне смерці Н. Мацяш блізкае да эсхаталагічных поглядаў М. Багдановіча, які, палемізуючы з традыцыйным вобразам смерці ў выглядзе пачвары з касой, адным з першых у беларускай літаратуры выказаў ідэю дабрачыннасці смерці як неад’емнага і абавязковага атрыбута жыццёвых вынікаў чалавека. У Н. Мацяш думкі аб смерці ўзнікаюць у стане журбы, самоты, у іх – пошук сэнсу жыцця, прага абнаўлення, вера ў *бессмяротны свой працяг* (39), прызнанне таямніцы чалавечага быцця і акта смерці як збаўляльнай сілы ад фізічнага пакутніцтва: *Людзі ў свеце гэтым – тое голле, // Па-над якім вятрам бяды скуголіць // Усцяж, і ноч у ноч, і дзень пры дні. // Ці чалавек задуманы для болю? // Як ён жадае харашыні!.. // Не пасягнуць мне розумам маім // Тваіх намераў велічных, Прырода. // Жыццё дала – не папытала згоды. // Усе цацанкі-абяцанкі – дым. // Жыццё бярэш, – і мне зусім не шкода // Аднойчы развітацца з ім* (Д, 175).

У 80-я гады, пасля смерці мамы, адбылася сутнасная змена поглядаў Н. Мацяш на смерць: *Смерць – яна не ў кожным разе драма... // Родны дом абдымкі расхіне. // І ступлю я ў росцу Вечнай Браммы...* (Д, 162). У 90-я гады да Н. Мацяш прыходзіць разуменне таго, што *побыт наш зямны – ўсяго луска* (119), фарміруецца ўяўленне пра жыццё, як ланцуг шматлікіх пераўвасабленняў душы ў наоў народжаны арганізм. Сцвярджаючы ідэю чалавечага метэмпсіхозу (рэінкарнацыі духу), аўтарка ў размове з уласнай душою прыходзіла да высновы, што смерць – галоўная “памежная сітуацыя”, у якой выяўляецца суднасенасць чалавека з будучыняй: *Плоць і мая для цябе – // Толькі чарговая – з безлічы – абалонка. // Вылузнеш – // Не азірнешся нават* (Д, 372). Такое стаўленне Н. Мацяш да смерці як да з’явы, што не аднімае сэнс жыцця, а наадварот, як да сілы, што выяўляе кошт пакут-

лівых пошукаў плоці і духу на працягу ўсяго жыцця, генетычна роднаснае светабачанню рускага пісьменніка Ф. Салагуба, які сцвярджаў:

Толькі смерць і дае ўвесь сэнс жыццю... без яе яна была б бессэнсоўнай, як працэс бясконцы, а значыць і бязмэтна працягнуты. Смерць, падводзячы вынікі ўсім жыццёвым з'явам, утаймоўваючы ўсю варожасць і злосць, вырашаючы ўсе супрацьлегласці, выратаўваючы ад нясцерпнасці, не толькі асэнсоўвае, але і асвятляе жыццё¹³.

Адсутнасць боязі смерці становіцца адной з важных характарыстык духоўных пошукаў гераіні Н. Мацяш і фактычна зыходзіць, па сведчанні самой паэтэсы, ад Рэрыхавага разумення перараджэння чалавечага духу.

Такім чынам, Н. Мацяш ужо ў ранніх творах засведчыла імкненне перадаць багацце нюансаў душы лірычнай гераіні. Сваю ўвагу ў 60-я – першай палове 80-х гадоў яна акцэнтавала на неспрыяльных для асобы абставінах, якія руйнуюць усталяваную плынь яе жыцця, яе біяграфію, яе гісторыю, яе душэўны стан. Цяпер аўтарка бачыла чалавека ў адвечным спасціжэнні пакутаў, пошуках адказу на глыбінныя пытанні быцця. Асэнсаванне гэтых праблем у Н. Мацяш, нягледзячы на пэўныя тыпалагічныя аналогіі з творчасці іншых літаратараў, выразна індывідуальнае. Праз паласу памежных жыццёвых выпрабаванняў душы лірычнай гераіні актуалізаваны ўвесь комплекс экзістэнцыйных праблем: знешняя прывідлівасць і правідэнцыйная наканаванасць чалавечага лёсу, бясконцыя пераадоленні станаў самоты і пакутніцтва, феномен смерці, сэнс быцця.

Напрыканцы 80-х гадоў раскрыліся новыя грані філасофскіх спасціжэнняў Н. Мацяш, усё часцей ёй “хочацца маўчаць”, засяроджвацца і разважаць, прыходзіць жаданне пазбавіцца эмацыйнай мітуслівасці, разладжанасці пачуцця. Яна канстатуе, што ў жыцці настаў той момант, калі *прыпадае да грудзей з павіннай // сталасць марнакрылая мая*¹⁴, а *пара спяванак, мук, надзей // перарасла ў пару маўклівых дум* (Д, 177). Ключавымі ў мастацкім свеце Н. Мацяш становяцца вобразы “бязгучнасці”, “цішыні”, “знямеласці”, як выяўленне глыбокай унутранай спішанасці, пачуццёвай затоенасці. Пачуццё кахання набыло новыя, яшчэ болей элегічныя абрысы, лірычная гераіня канстатуе,

¹³ Гл.: В. В. Люкевич, *Фёдор Сологуб. Тяжба с обезличенным, бездуховным миром*, “Народная асвета” 2000, № 2, с. 98.

¹⁴ Н. Мацяш, *Паварот на лета*: Вершы, паэмы, с. 94.

што стан эмацыйнай узрушанасці, палкасці, адчуванне “напятай цішыні” (“У садзе”) з’яўляюцца для яе меней прывабнымі, чымсьці глыбіня медытатыўнай разважлівасці: *Супакою майму не здзіўляйся: // Ціха-ціха на дне* (Д, 158). Адчувальным становіцца ўнутраны парыў паэтычнай асобы Н. Мацяш да новых ступеняў быццёвай гармоніі. Яна не хоча вярэдзіць адбалелае, наноў перажыць самазабвёнае каханне, якое можа стаць душэўнай драмай і пакутай у тым ліку і для выбранніка: *І голас твой не ўзварушыў, // І твой прыезд амаль не ўзрушыў* (Д, 159). Такія “выгасанне”, “выстыласць” сардэчнага пачуцця палохалі лірычную гераіню, пакідалі адчуванне душэўнай пустаты, знямогласці, няздольнасці па-ранейшаму самааддана тужыць і радавацца каханню: *Мне вусцішна, што ўжо не бачу // Куды іду я, хто тут я, // Што, як раней, слязой гарачай // Не ўскітвае туга мая* (Д, 170).

Важным у сваім духоўным свеце яна пачынае лічыць менавіта тое пачуццё, якое можа несці пазітыў іншым, уцешваць іх сэрцы. Паэтычная асоба Н. Мацяш імкнецца багацець пашырэннем души, “шчырасцю і пяшчотай” (“Немінальнасць”). Сталая лірычная гераіня Н. Мацяш 90-х гадоў пачынае глыбей успрымаць паўнату асабістага быцця, сузіраць яго новыя паверхі, успрымаць жыццё ва ўсёй шырыні яго праяўленняў, у тым ліку з няспраўджанасцю мар, самаачышчэннем і боллю. Калі на пачатку творчасці светлымі, аптымістычнымі акордамі аўтарка імкнулася зменшыць адчуванне болю і смутку, трывогі і неспакою, то ў пазнейшыя часы прага пераадолення ланцуга дысанансаў, прага гармоніі як вышэйшага трансэндэнтнага сэнсу быцця становіцца душэўнаю канстантаю яе лірычнай гераіні.

Суладнасць і гармонія лірычная гераіня Н. Мацяш знаходзіць найперш у гістарычным мінулым, у навакольнай цішы, прыродзе, прасветленай іх ідэальнай існасцю. Сучасныя дасягненні прагрэсу ўжо не здольныя крануць тонкія пачуццёвыя струны яе души. Сапраўднае і сутнаснае ў свядомасці і сэрцы лірычнай гераіні аддадзена мінуламу ў яго непадзельнасці, дзе ўспаміны дзяцінства напаўняюцца ўяўным, ідэалізаваным зместам. Сучаснае ў паэтэсы падсвядома асацыявалася з болем, пакутамі, расчараваннямі і адвечнай цягай да высокага, да “зьяння души”. Гармонія, на думку Н. Мацяш, даецца чалавеку не са знешняга свету, яна з’яўляецца ўнутранай дадзенасцю чалавека: *Узросту не мае Гармонія // Не ведае межай Краса. // Свяціць на сцяжынцы й найвузенькай // Святлу чалавечай души, // Пакуль ёй жывільная Музыка // Нябёснай крынічкай гучыць!* (Д, 51). Пры гэтым, калі ў ранніх вершах прынцып гармоніі рэалізаваўся паэ-

тэсай пераважна на ўзроўнях асобасным (улагоджанне суіснавання ўсіх складнікаў псіхічнай структуры індывіда) і міжасобасным (гармонія ва ўзаемастасунках паміж індывідуумаі), то ў творах пазнейшага перыяду Н. Мацяш аддае перавагу гармоніі ў трансцэндэнтным плане (імкненне гарманічных адносін найперш з наваколлем, як прыродай і нацыянальным локусам, з Космасам, Богам). Немагчымасць адшукаць уласную душэўную гармонію ўспрымаецца яе лірычнай гераінай найперш як няздольнасць самавыявіцца, адмежаваўшыся ад людзей і Госпада, калі прыходзіць *замест веры ў сябе – // толькі боль, боль у сэрцы, // абмежаваным смяротна* (Д, 438). У занядбанні духоўных каштоўнасцей бачыць лірычная гераіня прычыны парушэння суладдзя ва ўзаемастасунках чалавека і Сусвету: *Сёння мы маем Чарнобыль, – // Немінальную кару за глум скарбаў духоўных, // За пагарду да гармоніі свету*¹⁵.

У мастацкім свеце Н. Мацяш 90-х гадоў на цэнтральнае месца выходзіць асэнсаванне не асабіста-індывідуальнага, а ў першую чаргу заклапочанасць агульналюдскімі праблемамі і маральнымі крызісамі сучаснасці. Лірычная гераіня адчувае арганічную непарыўнасць, знітанасць з суайчыннікамі, сваю прыналежнасць да сферы калектыўнага ў яго найвышэйшым людскім сэнсе. Змяніўся і сам тып лірычнага суб'екта з паэтычнага “я” на “мы”: *Стаімо на рагу // захаду і ўзыходу ўласных ілюзій, // сплаканныя, знерваваныя, // з дакорамі да спадарожных. // Бездапаможныя. // Дарослыя дзеці*¹⁶. Эпіцэнтрам яе духоўных шуканняў становіцца шлях да ўнутранай гармоніі праз адорванне іншых уласным душэўным святлом: *Сагрэем душы ўсіх цяплом сваім. // Яшчэ прыластаўчыцца наша свята, // Яшчэ прытульна будзе лоду ў ім* (Д, 448). У мастацкай сістэме Н. Мацяш выразна акрэслена эвалюцыя праблемы светазнання з яе пытаннямі быцця асобы ў свеце да яе змены праблемай светасвядомасці, калі лірычная гераіня важным для сябе пачала лічыць “з людзьмі пра шлях і долю гаварыць”, у выніку чаго асабістае саступіла на другі план перад агульначалавечым. Падобную думку выказваў і У. Калеснік:

Загалоўная экзістэнцыяльная праблема Н. Мацяш – гэта праблема лёсу і сэнсу жыцця, вызвалення цела ад болю, духу ад дыктату, хлуслівага рыгарызму “маралі натоўпу, што ад часоў патопу топіць слабых у багне пошлых догм”. Прага абраніцтва, але не для сябе, для сусвету¹⁷.

¹⁵ Н. Мацяш, *Жнівень*: Лірыка, Мінск 1985, с. 41.

¹⁶ Н. Мацяш, *Палёт над жытам*: Вершы, Брэст 1998, с. 44.

¹⁷ У. Калеснік, *Дар гармоніі*, (у:) Мацяш Н., *Паміж усмешкай і слязой*, с. 15.

Паварот ад засяроджанасці лірычнага “я” Н. Мацяш на трагедыі ўласнага быцця, ад ранняга яе жадання *у сабе знайсці апору й радзі*¹⁸ адбываўся ў паэтэсы праз адмаўленне сваёй самасці, нават сваёй фізічнай існасці, праз імкненне да зліцця з універсумам, або да канстатацыі ўласнай “фізіялагічнай страчанасці”: *Надарваецца ж гэтка чуд: // Бы збоч самой сябе стаю я, // А ўсё, што мне балела тут, // Як падаліст, ля ног шумуе* (Д, 446).

Пераважна экзистэнцыйнае мастацкае мысленне Н. Мацяш скіравана найперш на пазнанне “сутнасці быцця” ў памежнай сітуацыі: гэта эпіцэнтр унутранай катастрофы, стан крызісу, момант разбурэння свету і чалавечай душы, калі “свет без Бога” ператвараецца ў “свет без чалавека”, і нават “свет без асабістага я”. Свядомасць канца ХХ стагоддзя – дысгарманічная, адзінокая, хваравітая, свядомасць “раскола-тага я” перад сусветным апакаліпсісам вызначыла па-новаму, ужо як калектыўнае падсвядомае, трагічны эмацыйны тон лірыкі Н. Мацяш гэтага перыяду.

На мяжы 80–90-х гадоў Н. Мацяш захапілася паэтычнай спадчынай і светапоглядам М. Рэрыха, які стаў для паэтэсы той асобай, якая дапамагла адшукаць нерэалізаваны ўнутраны патэнцыял, душэўную гармонію, шлях да Бога. Шэраг твораў гэтага перыяду паэтэса напісала пад непасрэдным уплывам творчасці М. Рэрыха, аб чым сведчаць і эпіграфы з яго кнігі “Жывая Этыка” ў такіх вершах Н. Мацяш, як “Неасягласць”, “Набалелае”, “Не руйнаваннем”, “І дзеля цябе” і інш. Маральна-духоўны воблік лірычнай гераіні Н. Мацяш, яе эмацыйна абвостранае ўспрымання быцця, прага адысці ў свой замкнёны суб’ектыўны свет і адначасова цікавасць да агульналюдскіх праблем былі блізкімі да экзистэнцыйнага адчування паэтычнай асобы М. Рэрыха, трагізму быцця, разумення ёю неабходнасці сублимацыі на мажоры. Так, у вершы “І дзеля цябе”, эпіграфам да якога аўтарка ўзяла радкі з кнігі М. Рэрыха *Таму пашлем святло, // што ўсміхаецца цемры*, Н. Мацяш звярнулася да паўтаральнага ў творчасці рускага мысліцеля матыву ўзвялічвання духу жыццёвым аптымізмам: *Усміхніся: // Дай навочна з’явіцца таму, // Што вечна // І ў табе залачае, – // Твайму Вялікадню, // Тваёй перамозе радасці // Над адчаем!* (Д, 344).

М. Рэрых з’яўляўся для Н. Мацяш той постацюю, праз сцвярджэнне і адмаўленне ў канчатковым выпадку якой паэтэса падышла да ўсведамлення глыбіннага сэнсу любові да свету, у якім бачылася ад-

¹⁸ Н. Мацяш, *Палёт над жытам*: Вершы, с. 85.

люстраванне Прыгажосці і Гармоніі. Рускі філосаф У. Салаўёў пра падобную пакутлівую, але плённую змену жыццёвых ідэалаў выказаўся наступным чынам:

Адмоўны працэс усведамлення ёсць разам з тым працэс станоўчы, – і кожны раз як дух чалавечы, разбіваючы якога-небудзь старога куміра, гаворыць: гэта не тое, чаго мне хочацца, – ён ужо гэтым самым дае нейкае вызначэнне таго, чаго ён хоча, свайго сапраўднага зместу¹⁹.

Праз творчасць М. Рэрыха Н. Мацяш прыйшла да новых рэлігійных, у тым ліку малітоўных, матываў, да светапогляднай эвалюцыі свайго мастацкага свету. Свядомая арыентацыя паэтэсы на паэтычную традыцыю М. Рэрыха з’явілася своеасаблівым грунтам для “ўзбагачэння” яе мастацкага стылю, мадыфікацый ключавых пачаткаў яе паэтычнага слова. Наследаванне асобных рамантычных элементаў паэтыкі і вобразнасці свайго “духоўнага настаўніка” дапамагала паэтэсе выявіць духоўны пошук свайго “ўнутранага я”, адолець новыя шляхі самапазнання.

Напрыканцы 80-х гадоў паэтэса перажыла складаны душэўны крызіс, пераадолець які ёй дапамагла глыбокая вера ў ачышчальную моц універсальных хрысціянскіх ісцін. Натхнёная адпаведным адчуваннем жыцця ў канцы ХХ стагоддзя, Н. Мацяш стварыла шэраг вершаў, якія можна аднесці да ўзораў духоўнай паэзіі. У многіх яе творах гэтага часу канцэптуальнае значэнне набываюць такія паняцці, як “Святое Слова”, “вогнішча духу”, “нябёсны знак”, “малітва”, “уваскрашэнне”, “Вялікдзень”, “хрыстосаванне”, “Адам і Ева”, “рай” і інш. У паэтычным свеце Н. Мацяш гэтай паласы жыцця з’явіліся сцішаныя, стрыманыя, малітоўныя інтанацыі. Паэтэса ў творах 90-х гадоў закранула шырокі спектр рэлігійных матываў, сярод якіх вылучаюцца матывы асабістай віны, пакаяння, духоўнага ўзвышэння, услаўлення Творцы, вызвалення чалавечага духу і інш.

На працягу 80–90-х гадоў Н. Мацяш усё часцей, як да своеасаблівага выратавальнага сродку, звярталася да жанру малітвы. Малітвы паэтэсы вызначаюцца ўнутранай эмацыйнай палкасцю, узнёсласцю, незамгленасцю паэтычнай думкі. Адпаведную назову дала паэтэса і кнізе “Душою з небам гаварыць”. Весці размову з небам – гэта не што іншае, як маліцца. Сама пісьменніца ўласную прыхільнасць да гэтай жанравай формы патлумачыла ў выпакутаванай усёй сваёй творчасцю

¹⁹ В. Соловьев, *Исторические дела философии*, “Вопросы философии” 1988, № 3, с. 125.

сапраўднай філасофскай максімай: *Паэзія найбліжэй да жанру малітвы. Малітвай яна і павінна заставацца заўсёды, бо толькі споведзь можа ўвабраць у сябе самыя патаемныя зрухі душы*²⁰. Толькі ў найвышэйшай, боскай існасці, як даводзіць Н. Мацяш, у вершах, ёсць глыбінны паратунак чалавечай душы, спаталенне надзей, ідэя жыццядайнасці і чалавекалюбства, шлях ад недасканаласці, грахоўнасці праз шчырае пакутнае пакаянне да прасветленасці і вялікасці. У гэтым бачыцца аўтарцы адвечная патаемнасць, цуд і прыгажосць, што ўзвышаюць чалавечы дух. У вершах “Вячорная малітва”, “Малітва за ўсіх” і інш. Н. Мацяш трансцэндэнтна паглыблена асэнсоўвала сакральна-сімвалічны вобраз маці-Беларусі, даводзячы праз пачуццё патрыятызму найвышэйшую евангельскую ісціну “любові да бліжняга”, якім, ва ўяўленні паэтэсы, з’яўляецца кожны суайчыннік.

Адным з вядучых у духоўнай паэзіі Н. Мацяш з’яўляецца матыў вызвалення духу як этап пазнання самога сябе ў спалучанасці з сусветам (*Калі чалавек у зямлю сыходзіць, // Вылушчваецца з яго // зернейка Духу // Зерне духу раба...* (Д, 462)). Паэтэса спавядае ідэю магчымасці спасціжэння таямніцы чалавечай прыроды, асабістага богападабенства, вобраза Творцы ў сваім мікракосме адзіна праз самапазнанне, рэлігійнае ўзвышэнне духу.

Жанравая спецыфіка малітвы заключаецца ў тым, што яе аснову могуць складаць не толькі хвала Богу, пэўныя просьбы, але таксама і асобныя звернутыя да Госпада думкі, выказванне ўдзячнасці. У вершы “Божа, ты й дзеля мяне...” Н. Мацяш своеасабліва трактуе платонаўскае разуменне любові як імкнення асобы да духоўнай цэласнасці: *Божа, // Ты й дзеля мяне // Расцінуў белы свет. // Дзякуй! // Вось, // Расцінаюся й я прад Табою, // Растапляюся – // Да самастраты, // Да страты ўласнае самасці зямной, // Каб святоўнай святлотай // Расцілася // Горкая пладавіна // Абмежаванасці і спаняволі*²¹. Чалавечае шчасце, па перакананні паэтэсы, зыходзіць з вялікаснага і самаадданага памкнення кожнай часцінкі чалавечай душы да зліцця з прыродным Сусветам, Творцам. Цэнтральным у вершы з’яўляецца матыў пакаяння, адказнасці асобы за шматпакутнасць шляхоў чалавецтва. У гэтым творы таксама гучыць своеасаблівы дыалектычны працяг папярэдняга матыву вызвалення духу, які атая-

²⁰ *Духоўная лірыка Ніны Мацяш*, (у:) Руска-беларускае літаратурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучасны стан, перспектывы: Матэрыялы міжнароднага навуковага канферэнса (18–19 снежня 2003 г.): У 2-х ч. Пад агул. рэд. М. І. Мішчанчука, Брэст 2004, ч. 1, с. 187.

²¹ Н. Мацяш, *Божава дрэва*: Вершы, Мінск 2004, с. 54.

самліваецца лірычным “я” з усведамленнем недасканаласці чалавечага мікракосму і спадзяваннем на падтрымку Творцы ў асабістым змаганні з грахам. Цікавым узорам вершаванага малення з’яўляецца “Малітва Апанаса Філіповіча”, твор, у якім выявілася ідэйна-зместавая сугучнасць агульнай літаратурнай тэндэнцыі 90-х гадоў, калі беларускія пісьменнікі пачалі ставіцца да малітвы як да спецыфічнай формы выяўлення высокага грамадзянскага, патрыятычнага пафасу (С. Гаўрусёў, Р. Барадулін, Д. Бічэль-Загнетава, І. Багданава, І. Багдановіч, М. Пракаповіч, Г. Тварановіч-Сеўрук, З. Дудзюк і інш.). Дамінантай “малітваспеву” (М. Скобла) Н. Мацяш з’яўляецца заступніцтва аўтара перад Творцам за наш народ, звароты да светлых сіл космасу аберагчы Беларусь ад іншавернай навалы, ад бяды нацыянальнага нігілізму, дыдактычна-павучальныя заклікі да маральнай чысціні, дасканаласці, духоўнага адраджэння краіны. Малітва паэтэсы вызначальная і ў плане сваёй ідэйна-вобразнай “блізкасці” да традыцыйнага царкоўнага малення, падчас якога патрабуецца прытрымлівацца адпаведных канонаў: усведамляць, што ўласнае існаванне знаходзіцца ў руках Творцы і чалавек поўнасцю належыць Яму; дзякаваць за жыццё і тое добрае, што было ў ім; спадзявацца на дапамогу Госпада, даверыўшыся Яго волі. Такая “блізкасць” прагледжваецца і на формаўтваральным узроўні: Н. Мацяш удалося дакладна перадаць біблейна-малітоўны тон гучання сваёй малітвы, у тым ліку і пры дапамозе інверсіі, пераносу інтанацыйнага акцэнта ў вершы на фінал і рытмічнага выдзялення ключавага слова, а ў радку – перамяшчэннем яго з канца на пачатак: *Маці Божая, // Царыца Нябесная, // Багародзіца Дзева Прасвятая Купяціцкая, // Адзіна Чыстая і Бласлаўёная, // Над юдолюю зямною Стілёная... // Прачыстая Дзева, // Убогіх заступніца, // Грэшных паратоўніца, // Хрысціян усіх атуліцелька і збавіцелька!.. // Царыца Нябесная, // Агідзітрыя Дабрачынная, // Навучы, навучы мя, // І ўмацуў, умацуў мя // У трыванні, у любові, // Днесь, і прысна, і на векі вякоў Міласэрдная!... / Я не ведаю, // Што мне тут наканавана, // Але ведаю, // У Каго і ў Што веру я* (Д, 419).

Матывы руху, пошуку, разняволення духу з’яўляюцца своеасаблівым індэксальным знакам і мастацкага свету паэтэсы 90-х гадоў. Яе лірычная гераіня выяўляе спадчынна-генетычную ўніверсальнасць і ўнікальнасць свайго духоўнага “я”, адно з цэнтральных месцаў, у якім займае прага духоўнага ўзвышэння, ідэя трансцэндэнтнага самасцвярджэння: *Душа не ведала спачыну. // Дай, Бог, ёй долі ў дальшым руху. // Ты нам не толькі жаль пакінуў: // Свяціцьме веліч Твайго духу* (Д, 246). Паэтычная асоба Н. Мацяш канстатуе важ-

ны этап уласнага жыццёвага пасталення, стан самапачування, калі *ланцугі сарваны з духу*. Асноўнымі каардынатамі духоўных пошукаў яе лірычнага “я” становіцца асабліва пранікнёнае адчуванне вечных агульналюдскіх каштоўнасцей, паняццяў Дабрыні, Спагады, Даравання, Прыгажосці. Для Н. Мацяш асэнсаванне гэтых катэгорый не было новым, аднак у 90-я гады яно набыло асаблівы характар экзистэнцыявання, новуюсэнсава-духоўную напоўненасць, калі цэнтральнае месца ў мастацкім свеце паэтэсы занялі духоўна-нябесныя, вечныя вобразы і матывы. Лірычная асоба пісьменніцы падкрэслівае важнасць *сагрэць душы ўсіх цяплом сваім* (Д, 448), акцэнтуюе ўвагу на тым, што *толькі свет дабрыні можа дух наш увечніць* (Д, 450), імкнецца пераканаць усіх, што *мінецца зямное... // адно не міне – // шуканне Красы між марноты* (Д, 447).

Яркімі ўзорамі духоўнай лірыкі паэтэсы з’яўляюцца такія вершы 90-х гадоў, як “Бачыць Бог...”, “Не руйнаваннем”, “Адыходзяць мае беларусачкі...”, “Не чуе”, “Свяціся”, “Пасля”, “Хрыстос уваскрос”, “Яшчэ ўсё...” і інш. Характэрнай рысай духоўнай лірыкі Н. Мацяш з’яўляецца прысутнасць у паэтычнай тканіне вершаў акрамя вобразаў нябеснага Творцы і святых, апавядальніка – лірычнага “я”, таксама і вобразы ўяўнага суразмоўцы-чытача, пра якога найчасцей і скіраваны духоўныя клопаты, просьбы-маленні аўтаркі: *Усшэсця Госпадава дзень. // Вялічанне ўсёмоцы Духу. // Прыятых да зямлі людзей // Слоў шаматкая пацяруха. // Спаконліва цалуе крыж // Хто целам, хто душой калекі. // І вочы кожнага – найзвыш, // І модлы кожнага – пра лекі. // А строгасць воблікаў Святых // Тысячагоддзі ўсцяж вястуге: // Гасподзь схіляецца да ўсіх, // Ды духам ніцых Ён не чуе* (Д, 431). У паэзіі Н. Мацяш 90-х гадоў па-ранейшаму яшчэ моцна гучалі эмацыійны мінор, элегізм, меладраматычныя спады, аднак усё часцей паэтычнае пачуццё лірычнага суб’екта ўраўнаважвалася аптымістычнымі акордамі ад разумення глыбокай трансцэндэнтнай сувязі асобы з Творцам. Духоўны абсяг роздумаў лірычнай гераіні раскрывае шматлікія грані жанрава-стылявога, філасофскага кірунку творчых пошукаў паэтэсы. Духоўныя матывы вершаў Н. Мацяш з’яўляюцца заканамерным звяном эвалюцыі яе мастацкага свету і творчай індывідуальнасці.

У пошуках Бога Н. Мацяш зведала розныя пакручастыя шляхі. Аднак, як слухна заўважаў філосаф-экзистэнцыяліст Л. Шастоў, чалавек у падобных пошуках не здольны дасягнуць сваёй канчатковай мэты, бо не можа ведаць пра апошнія моманты ўласнага існавання. Пры гэтым *чалавек мае свабоду змяняць светапогляд, і моц перака-*

нання *неабходна захоўваць толькі ў адносінах з людзьмі, якім неабходна ведаць, у якіх выпадках і ў якой меры яны могуць на нас разлічваць*²². Асэнсоўваючы экзістэнцыйнае імкненне асобы да духоўнага ачышчэння і самаўдасканалення, К. Юнг выказаў думку, што падысці да адзінай Рэальнасці (Бога) можна толькі прайшоўшы да канца праз пласт уяўнага мноства, праз мільёны пакаленняў продкаў, праз нацыянальную свядомасць, арганізаваную рэлігійнасць царквы, музыку і шмат іншага²³. Напружанасць спасціжэння ўласнага ўнутранага свету, свайго “я” праз пошук “духоўнага”, “нябеснага” дапамагала паэтычнай асобе Н. Мацяш выявіць шматколёрную гаму яе пачуццяў, рэфлексій, калі ў адно цэлае аб’ядноўваюцца жыццёвая скруха і жыццялюбны настрой, адчуванне асабістай драмы і глыбокая надзея: *Сшывае лёс крывой іголкай // Памкненні й чыны ніткай скрухі. // Душа нектар свой, быццам пчолка, // Усё шукае ў полі руху* (Д, 18). Гэтая ўзгодненая палярнасць эмацыйнага тону на новым кругабегу рэчаіснасці дапамагае ёй выявіць высокі кошт паняццяў Любоўі, Добра, Красы, Вернасці, Надзеі, якім прысягае, застаецца адданай да скону паэтычная асоба Н. Мацяш: *Жыццё векавечна ў далоні // Гады за гадамі страсаць. // Узросту не мае Гармонія, // Не ведае межаў Краса* (Д, 51).

Складаная экзістэнцыйная парадыгма Н. Мацяш з яе трагічнымі катэгорыямі смерці, адзіноты, пакутаў, абсурднасці і інш. раскрывае найвышэйшае выяўленне трагедыі асобнасці лірычнай гераіні, памежную канцэнтрацыю яе духоўных сіл у момант трансцэндэнтна-пачуццёвага ўзрушэння.

Экзістэнцыялізм – гэта не спроба адбіць у чалавека жаданне дзейнічаць, бо ён гаворыць чалавеку, што надзея толькі ў яго ўчынках, і што адзінае, што дазваляе чалавеку жыць – гэта надзея. У гэтым плане мы маем справу з мараллю дзеі і рашучасці²⁴,

– падкрэсліваў Ж.-П. Сартр. Лірычная гераіня Н. Мацяш жыве такой глыбокай верай, надзеяй і жаданнем дзейнасці: *І адлагодзяцца // намеры злыя часу і прасторы, // адладзяцца варункі...*²⁵; *Асвойваем юдоль*

²² Л. Шестов, *Апофеоз беспочвенности. Опыт догматического мышления*, Ленинград 1991, с. 194.

²³ К. Юнг, *Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству*, (в:) *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.*, Москва 1987, с. 183.

²⁴ Ж.-П. Сартр, *Экзистенциализм – это гуманизм*, (в:) *Сумерки богов*, с. 335.

²⁵ Н. Мацяш, *Палёт над жытам*: Вершы, с. 35.

мы ненамарна: // У кожнага зярняці – пэўны шлях. // Нічога, што йшчэ так абложна хмарна, // Вясны ўжо квет завязаны ў палях²⁶.

Мастацка-экзистэнцыйны свет паэтэсы выяўляецца ўсё яшчэ ў метафізічным непрыняцці лірычнай гераінай драматычнай дадзенасці быцця, што вызначае яе светаадчуванне, духоўныя дамінанты (*Свет не варты пашаноты, Свет не варт замілавання* (Д, 440), *Няпэўны час, // Няпэўная душа* (Д, 441) і інш.). Аднак, нягледзячы на такую канцэпцыю адварганя, паэтычная асоба Н. Мацяш імкнецца да актыўнага пошуку, тварэння, у тым ліку лёсу і сябе ў сабе (*душу і цела ў розуме злучу²⁷, і ўжо на збыткі не аддасца доля* (Д, 441)). Пэўнае разыходжанне з былой канцэпцыяй прыёмання пакут лірычнай асобай Н. Мацяш можна патлумачыць, звярнуўшыся зноў жа да канцэптualaльных поглядаў Ж.-П. Сартра, які ў філасофскай рабоце “Экзистэнцыялізм – гэта гуманізм” выказаў падобную ідэю актыўнай дзейнасці праз ахвярнасць: *Чалавек, прыгавораны быць вольным, бярэ цяжар усяго свету на свае плечы²⁸*. Канцэптualaльна знакавым у экзистэнцыйным свеце Н. Мацяш з’яўляецца, з аднаго боку, адмаўленне лірычным “я” асабістай універсальнай дасканаласці, з другога, прыёманне быццёнай дадзенасці, арганічнасці свету знешняга і глыбокае ўсведамленне неабходнасці ўсталявання кантакту асобы з грамадствам, з сусветам. Глыбіня эмацыйна-пачуццёвай энергетыкі, скразная інтанацыйная элегічнасць, медытатыўная роздумнасць, малітоўнасць твораў падобнага гучання раскрываюцца шырокім спектрам мастацка-выяўленчых сродкаў (унутраны паўтор, недагаворванне, полісіндэтон і інш.), характэрных для сучаснага майстра слова: *Змушаліся ногі хадзіць // Толькі па адной-адзінай дарожцы. // Змушаліся вочы бачыць // Толькі пра выжыванне. // Як вымушалася, // Так з чалавечкам і сталася: // Замест веры ў сябе – // Толькі боль, боль у сэрцы, // Абмежаваным смяротна* (Д, 438).

Не можа не ўражваць глыбінная дыялектыка экзистэнцыйнага пошуку лірычнай гераіні Н. Мацяш: праз мужае пераадоленне пакут плоці і духу, трагедыйных станаў кахання, псіхалагічнай пакінутасці і адчаю, уыходжанне на новыя ступені жыццёвага трывання, праз спасціжэнне сэнсу зямнога існавання і яго трансцэндэнтнага працягу ў вечнасці, нарэшце, на аснове рэдкага па абвостра-

²⁶ Тамсама, с. 20.

²⁷ Н. Мацяш, *Шчаслівай долю назаві*, с. 38.

²⁸ *Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццёў*. Под ред. А. Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН, Москва 2003, с. 1219.

най інтэнсіўнасці душэўнага вопыту самастойнае ўласнае “адкрыццё” заветаў хрысціянскай дружалюбнасці, міласэрнасці, крэўнай братэрскай паяднанасці людзей, з дапамогай якіх нам адзіна па сіле растапіць лёд тэхнагенна-цывілізаванай індывідуалістычнай адчужанасці сучасніка і самаадданым палымненнем шматгартаваных сэрцаў садзейнічаць сённяшняму духоўнаму адраджэнню нацыі. Асабліва далучаная сваім драматычным жыццёвым лёсам да духоўнага кірунку сучаснай паэзіі, Н. Мацяш выявіла “экзістэнцыйны” тып мастацкага мыслення, праз свой памежны выпрабавальны вопыт цвердзіўшы па-свойму ўнікальную жыццёва-творчую парадыгму пісьменніцкай індывідуальнасці і яе самабытнага мастацкага свету ў нацыянальнай літаратурнай традыцыі.

STRESZCZENIE

ŚWIAT POETYCKI NINY MACIASZ

W artykule omówiono twórczość znakomitej białoruskiej poetki Niny Maciasz, pokazano główne etapy ewolucji twórczej zgodnie z aspektami autobiograficznymi, egzystencjalnymi i socjokulturowymi. Autor artykułu przeprowadza analizę istotnych elementów poetyki oraz ogólnych zasad artystycznego myślenia w kontekście stworzonego przez poetkę indywidualnego egzystencjalnego stylu.

Słowa kluczowe: bohaterka liryczna, tragizm losu, poszukiwania egzystencjalne, świat artystyczny, sytuacja graniczna, transcendencja, poświęcenie, afirmacja życia, miłość, nadzieja, narodowa tradycja literacka.

SUMMARY

NINA MATIASH'S POETIC WORLD

The author of the article discusses Nina Matiash's poetry, analyzes major stages in her creative evolution connected with autobiographical, existential and socio-cultural aspects, focuses attention on crucial elements of her poetry, general rules of her artistic thinking in the context of individual existential style.

Key words: lyrical heroine, tragic elements of destiny, existential searches, artistic world, boundary situation, transcendence, self-sacrifice, affirmation of life, love, hope, national literary tradition.